

Александар с. Тадић¹
Новак М. Малешевић²
Ивица В. Радвановић

*Универзитет у Београду
Училишски факултет*

Катедра за педагозију и психологију

СИМБОЛИЧКА ДОМИНАЦИЈА И АНТИИДЕОЛОШКА ДЕЛОВАЊА – РЕПРЕСИВНИ МЕХАНИЗМИ ИДЕОЛОШКИХ ИНСТИТУЦИЈА И ТОЛСТОЈЕВ ПОКУШАЈ СЛОБодног ВАСПИТАЊА³

Рад се бави односом идеологије и субјекта. Идеологија се схвата ка систем који опстаје захваљујући означитељима продукованим од стране државних идеолошких апарата. Преузимање означитеља од стране индивидуа названо је интерпелацијом. Текст, даље говори у улози образовних институција у стварању класног друштва. Закључак је да виши друштвени слој, захваљујући наслеђеном симболичком капиталу, преузима идеолошке означитеље моћи одржавајући, тако, класну доминацију. У тексту се даље анализира покушај антиидеолошког деловања. То деловање се препознаје у а) могућностима заснивања културне хегемоније и б) утопистичким покушајима (које смо препознали у педагошким идејама Лава Николајевича Толстоја) смањења (редукције) идеолошких означитеља.

Кључне речи: симболичка доминација, идеологија, субјекат, васпитање

Увод

Циљ рада је да испита односе између појединца и идеологије. Идеологија преко својих државних апарата продукује означитеље које додељује индивидуама чинећи од њих субјекте, тј. индивидуе са улогом. Овај процес, позивајући се на Алтисера, назваћемо интерпелацијом. Идеологија опстаје због субјектата. Сваки субјекат приморан је да преузме одређен означитељ који му одређује домене (идеолошког) деловања. На тај начин, субјекти постају делови сложене идеолошке структуре где је свакоме од њих прописан утврђен план понашања у датим идеолошким оквирима. Идеологији је инхерентан аксиолошки поредак, где (имплицитна) хијерархизација одређује путању по којој индивидуа са својим означитељем треба да се креће.⁴

1 aleksandar.tadic@uf.bg.ac.rs

2 Аутор је докторанд.

3 Рад представља резултат рада на пројектима под називом: *Концепције и стратегије обезбеђивања квалитетног базичног образовања и васпитања* (број 179020) и *Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти* (број 179041), чију реализацију финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

4 То не значи да је кретање по тој путањи нужно. Последица одустајања од пута прописаног означитељем значи напросто одустајање од тог означитеља и прелазак на нови означитељ. Нови означитељ је ту нужно. Чак и одрицање-од-означитеља може да се схвати као нови означитељ. На-

Означена индивидуа представља потврду очувања доминантног идеолошког поретка. Репрезентативна институција за формирање класног друштва (као основа сваке будуће неједнакости) је Школа. Школа, као што ћемо видети, конституише означитеље који потврђују класну разлику дајући идеолошки легитимитет социјалној неједнакости. На тај начин, класна разлика постаје оправдана кроз хијерархијски одређен означитељ продукован од стране Школе. Та оправданост скрива се иза тезе да је образовање доступно за све и да сви имају једнаке могућности да себи прибаве означитељ који желе. Међутим, долазак до вредносно највећих означитеља које производи школа условљен је симболичким капиталом којим је субјекат одређен. Симболички капитал представља хабитус вредности наслеђен културом и образовном праксом. То значи да је тај капитал већи уколико субјекат долази из културног миљеа средње или више класе, где је акумулација симболичког капитала (образовање, манири итд.) далеко већа, него рецимо у срединама *радничке класе*. Отуд се на самом старту борбе за виши класни означитељ дешава, по Бурдијеу, процес *самоелиминације* који предодређује субјекте са већим симболичким капиталом за значајније друштвене позиције.

Акумулацијом симболичког капитала могуће је вршити утицај остварујући, тако, симболичку доминацију над другом културном заједницом. То значи да се симболички хабитус једне класе не користи само у сврху класног позиционирања прибављањем идеолошки вреднијег означитеља, него да се симболички капитал који та класа (или одређена социјална група, држава и сл.) поседује може искористити за културну хегемонију (наметање вредности другим социјалним групама, државама и др.). На тај начин, осигурава се утврђен аксиолошки поредак доминантне идеологије. Културном хегемонијом гарантује се да ће означитељи (који су вредносно детерминисани кроз дати идеолошки поредак, да би, на тај начин, формирали симболичку вредност) доминантне идеологије бити поштовани у свом хијерархијски организованом поретку. Културном хегемонијом обезбеђује се ширење и јачање норми, закона и др. (речју, вредности) доминантне идеологије.

Међутим, да ли је могуће антиидеолошко деловање и шта би оно представљало? Антиидеологија би значила деловање против одређене идеологије. Противљење идеологијама могуће је само из угла одређене нове идеологије. Другим речима, немогуће је не бити у идеологији (у том смислу антиидеологија не значи борбу против идеологије да би се из ње изашло и било у неком не-идеолошком, изолованом стању). Стога, антиидеолошко деловање треба схватити на два начина:

1. Деловање једног идеолошког система против другог (остваривање културне хегемоније, тј. наметање система вредности – етичких, естетичких и др. – заједници са слабијим културним капиталом).⁵

име, ми смо принуђени на одређену улогу – чим је улога означена (чим јој дамо име: „наставник“, „чистач“, „одрицатељ-од-означитеља“) субјекат постаје послушни део идеолошког система.

5. Темељи за остваривање симболичке хегемоније налазе се у економији. Јачина и утицај симболичког капитала сразмерна је економској моћи одређене заједнице. Међутим, очување одређеног културног капитала везно је за идентитет те заједнице која тај капитал поседује. Питање идентитета конституише се не само очувањем сопственог културног капитала, него и *оппортом* према доминантној идеолошкој (дакле, поново културној) форми. Другим речима, идентитет може да се формира сходно *разлици* у односу на оно што представља угрожавајући фактор. Један идентитет је све оно што неки други идентитет није. Стим у вези, покажемо како се франкофона мањина у Канади одредила према англофаној већини.

2. Покушај да се механизми идеолошког система (било којег идеолошког система) ослабе смањеном продукцијом означитеља. Овај утопистички покушај препознали смо у Толстојевој педагогији. Он се огледа у одбијању успоставе реда преко идеолошких могућности контроле и надзора који се имплицитно формирају самом доделом означитеља.

Идеологија и симболички капитал

Чин прибављања означитеља индивидуи (дакле, његова иницијација у субјекта) назван је интерпелацијом.⁶ Алтисер каже: „Категорија субјекта је конститутивна за сваку идеологију, али истовремено додајемо да је *кашегорија субјектуса конститутивна за сваку идеологију само уколико свака идеологија има функцију (која се одређује) ‘конституисања’ конкретних индивидуа као субјектуса*“ (Алтисер 2009: 65). Идеологија продукује означитеље којима подјармљује индивидуе стварајући од њих субјекте - знаке. Индивидуа постоји само као теоријски конструкт. У пракси не можемо наћи индивидуу која не врши одређену улогу у идеолошком механизму. Речју, не можемо наћи индивидуу која већ није постала субјект. Чим је обележен, чим му је додат означитељ индивидуа је престала да постоји. Означена, индивидуа постаје *знак система (субјект)* који је *самим чином означавања* постао роб идеологије. Отуд назив *индивидуа* треба схватити условно, као могућност постојања без означитеља, без улоге, без сврхе итд.

Процес идеологизације јесте процес означавања, додељивања улога које омогућавају опстанак идеологији. Сам процес васпитања и образовања представља нужну продукцију субјеката који би се на тржишту рада (принципом којим их је идеологија обележила: „лекари“, „машинбравари“ и др.) расподелили на мале зупчанике – чуваре поретка и владајуће класе. Алтисер даље каже: „Репродукција радне снаге захтева не само репродукцију њених вештина, већ истовремено и репродукцију њене потчињености *правилима установљеног поретка*, то јест, репродукцију потчињавања владајућој идеологији за раднике и репродукцију способности да се тачно манипулише владајућом идеологијом за чиниоце експлоатације и угњетавања како би они омогућили доминацију владајуће класе ‘путем речи’“ (Алтисер 2009: 15). Владајућа класа, дакле, не излази из домена идеологије, али она може да се користи идеолошким државним апаратима учвршћујући тако поредак означитеља. На тај начин, владајућа класа држи у својим рукама главне интерпелирајуће механизме којима одређује (профилише) субјекте за устоличење сопствене интерпелације. Субјектима се додељују улоге. Те улоге одређују и до детаља организују њихов живот. Само такав живот (живот субјекта са улогом или интерпелираног субјекта) одговара идеологији. Интерпелирајући га у свој систем, субјект постаје безопасан по идеологију. Он постаје слуга улоге коју игра.⁷ Он постаје знак система којег представља. Процесом *озна-*

6 Ми интерпелацију схватамо као врсту семиолошке праксе. Она користи системе означавања да би доделила улоге субјектима на које врши притисак. Ми ћемо стога термин означитељ користити у значењу улоге коју је идеологија у стању да понуди својим индивидуама. Тек када индивидуа (означитељ) одабере свој означитељ она постаје субјект (знак) идеологије. Тек такав, формиран субјект постаје носилац идеологије, постаје њена карика која јој омогућује функционисање (чак и тада када је знак који тај субјект представља неповољан по идеологију, рецимо „побуњеник“, „анархиста“ и сл.).

7 Чак и уколико би та улога била начелно против идеологије. Рецимо улога неког „побуњеника“, чији је основни задатак „борба против система“. Такав субјект је субјект исте те идеологије

чавања, за Јулију Кристеву „друштво хвата, усмерава и надгледа биолошке притиске“ (Кристева 1981: 291). Самим тим, та опасност постаје део друштвеног (идеолошког) механизма, дакле, постаје безопасна.

Васпитно-образовне институције играју велику улогу у функционисању идеологије. У школама не само да се врши припрема субјекта за одређен означитељ који ће га касније позиционирати на идеолошкој скали вредности, него се јасно могу уочити механизми идеолошке контроле која се успоставља на бази већ додељених означитеља. (Рецимо, однос „наставник“-„ученик“). И „наставник“ и „ученик“ крећу се по дефинисаној идеолошкој линији прописаној означитељем. На основу тога, успостављају се механизми контроле на бази нових интерпелирања која се врше сходно вредности субјеката у дајој групи (у овом случају ученика у учионици). На основу тога сам систем се одржава жељом субјеката за вреднијим означитељем – сви „ученици“ желе „добре оцене“ и „добро владање“ да би имали веће повластице, како у самом разреду, тако и у ширем идеолошком контексту (в. Малешевић и Тадић 2012а: 344–345).

Идеологија се, дакле, одржава тиме што производи означитеље. Школе стварају означитеље којима се успоставља одређени класни поредак. Сам класни поредак (као аксиолошки установљена друштвена хијерархија) везан је за школу – он од ње преузима означитеље који их класно детерминишу, али уједно припрема нову генерацију која треба да се означитељски одреди. Та нова генерација поседује симболички капитал, тј. спремност да преузме означитељ који јој по класној расподели културних добара, припада. „Тако, на пример, култ образовне хијерархије – на изглед чисто школски – увек доприноси одбрани и легитимизацији друштвених хијерархија утолико што су школске хијерархије (било степена и звања или школских установа и дисциплина) увек делимично произашле из друштвених хијерархија које потом настоје да репродукују (у оба смисла те речи)“ (Бурдије и Пасерон 2012: 79). Школски означитељи резервисани су за одређени класни слој. Депривилеговане класе немају наслеђен културни капитал који би их припремио за преузимање одређеног означитеља моћи. Те класе се *аутоелиминишу* из борбе за даље социјално позиционирање.⁸ Последица је да се између класе и Школе ствара затворен круг којим се наслеђени културни капитал прикрива означитељем.⁹ Међутим, главна снага идеолошког механизма огледа се у прикривању овог класно-означитељског круга којим се учвршћује доминантни идеолошки поредак. „Најскривенија и најспецифичнија функција образовног система јесте прикривање његове објективне функције, то јест

против које се бори. Идеологија за њега има решење управо стога што је његова улога препозната, интерпелирана кроз означитељ побуњеника. Он ће или да сноси последице које је идеологија прописала за ношење баш таквог означитеља (затвори, менталне институције и сл.) или да промени интерпелацијски означитељ (да узме уобичајенији идеолошки означитељ: „педагог“, „теоретичар књижевности“ и сл.).

8 То не значи да се субјекти из нижих друштвених слојева не могу високо класно позиционирати (тј. узети највише означитеље које производи школа), него да је тих субјеката (у статистичкој размери) далеко мање него субјеката који имају наслеђен културни хабитус. Келсал каже „Међутим, не треба посебно доказивати да они чији су родитељи врло лоше ситуирани на друштвеној лествици обично не постижу добре резултате на универзитету и да се на њих не би требало кладити, мада би директна и отворена предрасуда против таквих кандидата у политици селекције била неприхватљива.“ (према: Бурдије и Пасерон 2012: 119)

9 Дакле, (виша) класа поседује културни капитал који јој омогућује институционални означитељ. Тај означитељ је гарант те класне стабилности. И тако у круг: класа – културни капитал – означитељ итд

маскирање објективне истине о његовој повезаности са структуром класних односа“ (Бурдије и Пасерон 2012: 119). Класна неједнакост се правда мањком способности субјеката да достигну више системске означитеље. Превиђа се да је мањак тих способности последица (већ формиране) класне хијерархије, а не њен узрок. „Као повлашћено средство буржоаске социјалне групе које привилегијама даје врхунску привилегију да не изгледају као привилегије, она утолико лакше успева да убеди оне који су остали празних шака да за своју школску и друштвену судбину треба да криве недостатак дарова или заслуга, пошто у стварима културе апсолутна немаштина искључује свест о немаштини.“ (Бурдије и Пасерон 2012: 121)

Симболички капитал и хегемонија (антиидеолошко деловање I)

Под *симболичким капиталом* подразумевамо скуп различитих семиотичких пракси одређене друштвене групе. Под термином *семиотичка пракса* подразумевамо категоријски одређене скупове знакова (они, дакле, могу бити језички, сликовни, опредмећени и сл.), који својим значењем имплицирају одређени аксиолошки поредак. Наметање одређених система вредности може се стога одредити као вид симболичке доминације. Моника Хелер (Monica Heller) каже: „Следећи Бурдијеу узимам синтагму ‘симболичка доминација’ којом означавам способност једне социјалне групе да успостави контролу над другом групом тако што ће сопствени поглед на реалност и сопствене културне праксе прогласити највриједнијима и, што је још важније, прогласиће их нормом.“ (Хелер 1995: 373) Дакле, симболичка доминација би представљала културну хегемонију (оличену кроз семиотичку праксу: језик, обичаје и др.), једне социјалне групе (класе, нације, државе и др.) над другом. Међутим, сама доминација мора да се афирмише у институцијама, које на тај начин постају идеолошки носиоци датог симболичког капитала. Следећи даље Монику Хелер институције можемо дефинисати као: „Конвенционализоване социјалне структуре, које обезбеђују ресурсе, одређују понашање и успостављају значење на начин који је дефинисала социјална група у намери да унапреди сопствене интересе.“ (Хелер 1995: 373)

Симболичка доминација (културна хегемонија)¹⁰ представља дакле, идеолошку превласт једне друштвене групе, која свој утицај врши преко институција система. На тај начин, институције представљају центре моћи, идеолошко стециште норме и Закона. Отуд, свака сфера утицаја, свака продукција значитеља мора своју поруку да потврди кроз институционалну праксу. У супротном, таква порука остаје жигосана као нелегитимна. Међутим, борба за институције, односно за идеолошко легитимисање, може на парадоксалан начин да ограничи утицај одређене социјалне групе. Хелер показује како је у Канади борба франкофоне мањине за сопствене образовне институције деловала контрапродуктивно, јер је искључила ту заједницу из ширег идеолошког стицаја у којем преовладава англофона популација, што ће рећи институције које штите систем вредности заснован кроз одређен језик (као једну од семиотичких пракси). Хелер каже:

10 Пошто смо симболичку доминацију одредили као скуп семиотичких пракси, а семиотичку праксу одредили преко аксиолошког поретка који успостављају знакови, јасно је онда да, уколико претпоставимо да ови знакови врше *утицај*, можемо термин симболичка доминација увелико изједначити са термином културна хегемонија. Разуме се, отуд културу можемо да дефинишемо као скуп знакова, који своја значења (имплицитно, сопствене вредносне норме) намећу и формирају у датим институцијама система.

„Институционални монолингвизам франкофоне Канаде је парадоксалан због тога што је то акт отпора, али уједно и производ хијерархијског односа моћи; што значи креирања центара моћи које имају за циљ да обезбеде франкофоним говорницима приступ глобалној економији, али на начин да франкофонија ризикује искључивање себе из света енглеског говорног подручја који је константно у експанзији.“ (Хелер 1995: 379) На тај начин, задобијањем својих институција франкофони говорници су ушли у економски систем обезбеђен идеолошким признавањем, али њихова искључивост према свему нефранкофоном доводи у опасност од изолације и социјалне отуђености из ширег друштвеног контекста. Ипак, та искључивост је оправдана. Имајући у виду да се франкофонија у Канади засновала, односно идентитетски формирала, у сукобу са доминантном англофоном идеологијом (отуд *акти оштора*), свако отварање према англофонији (чак и у билингвалном маниру), претило би гушењу франкофоне мањине. Другим речима, културна хегемонија англофоне већине би током одређеног временског периода у потпуности асимиловала француски језик. Чињеница да се у овом случају француски језик дефинише у идеолошким оквирима као *разлика* у односу на енглески језик, као *оштор* према енглеском језику, условљава ову врсту одбојности формираних профранкофоних институција према другим језичким праскама.

Ипак, апсолутна искључивост из ширег идеолошког стицаја је немогућа. Отуд је и напор франкофоних институција ка устоличењу монолингвизма у свом образовном систему само илузија. „Језик на игралиштима и школским ходницима, па чак и конверзациони језик школских другова, у Шамплану као уосталом и у многим другим француским школама у Торонту (као и у већем делу Онтарија) је енглески.“ (Хелер 1995: 385) Шири идеолошки стицај, у којем је своју институционалну аутономију добио француски језик, врши утицај на популацију која похађа француске школе. Тај утицај је неизбежан услед велике присутности англофоне језичке културе кроз масовне медије. Тај утицај обезбеђен је разуме се великом економском инфраструктуром англофоне културне идеологије.

Међутим, постоје случајеви када маргинализован језик представља статусни симбол владајуће класе. Кетрин Вулард (Kathryn Woolard) помиње случај карактеристичан за Барселону, где је кастиљански језик идеолошки озакоњен језик, док је каталонски онај који је маргинализован. Ипак, управо тај маргинализовани језик, који нема своју потврду у државним институционалним апаратима носи у себи статусну одлику која разликује вишу од ниже класе. Вулард каже: „У Барселони, упркос институционалној доминантности кастиљанског језика, употреба каталонског језика евоцира много више позитивних оцена, на линији која означава статус, код каталонских и кастиљанских слушалаца. Говорници звуче много интелигентније, културније, моћније, самоувереније и вредније када говоре маргинализованим каталонским језиком, него када причају кастиљанским“ (Вулард 1985: 741). Каталонски језик представља неку врсту привилегованог знања, које вам омогућује већи друштвени статус. Парадокс је у томе што институције система не стоје иза овог језика, што имплицира да је издвојен из финансијских протока идеолошког кротока, што са друге стране, његов опстанак може довести у питање. Отуд, главно питање није зашто се овај језик сматра вреднијим од кастиљанског, него који су начини његовог опстанка или другим речима ко финансира учење каталонског језика. Вулард даље каже: „Каталонски наставља да доминира интерном економском структуром Каталоније (која значајно доприноси Шпанији). Иако је кастиљански језик

успешно заступљен кроз државне институције што његово знање чини условним за приступ државним функцијама, каталонски наставља да доминира у привредном менаџменту у приватном сектору, који представљају мала и средња индустрија. На овој економској бази, као што сам већ раније аргументовала, каталонски језик гради свој ауторитет у народу. Ово значи да ауторитет не мора увек да буде потврђен кроз школски систем и кроз друге формалне институције, него кроз примарне међуљудске односе и кроз њихову свакодневну, неформалну интеракцију: на радном месту, где су Каталонци често оснивачи који заузимају високе позиције, док кастиљански говорници представљају обичне раднике; на месту боравишта, где Каталонци живе на скупим локацијама, док кастиљански имигранти живе на периферији.“ (Вулард 1985: 742)

Толстојев покушај слободног васпитања (антиидеолошко деловање II)

Размотримо Толстојев покушај да се процес конституисања личности одигра мимо репресивних васпитних мера које је систем наменио индивидуама, тј. да се *слободним* васпитањем заобиђу или потпуно уклоне репресивни механизми идеолошких институција (систем надзора и казне) који омогућавају опстанак система.

Полазна тачка Толстојеве *идеје о слободном васпитању* јесте идеализација детета: „Деца су разумна бића и њихову личност треба поштовати, не уклапајући је у школске шаблоне и схеме.“ (према: Радулашки 2008: 51) Писао је да детету само треба дати *згодну прилику* и оно ће показати иницијативу, поштоваће правду, показаће љубав према свему што га окружује. „Треба га само побудити на тај пут живота и не чинити му препреке.“ (Кросби 1911: 85) Толстој истиче да свако дете има своја сопствена животна искуства, потребе, способности и интересовања. За развијање индивидуалних особина сваког ученика неопходна је слобода, наспрам круте дисциплине и захтева да се сви подвргну истим обрасцима. Писао је да је слобода једина основа образовања – „слобода за народ да уређује своје сопствене школе и слобода за ученике да бирају чему и како да се уче... У сваком посебном случају степен слободе опредељује учитељ својим знањем и талентом, али у опште говорећи: – што мање принуђивања у школи, то је она боља“ (Кросби 1911: 39). Његов *принцип слободе* је утемељен на идеалу живота без насиља. Писао је: „Сломити вољу детету, то је исто што и преломити му леђа.“ (Кросби 1911: 87) Поред принципа слободе, Толстој наглашава и *принцип љубави*. Основа његовог васпитно-образовног рада била је религија, као поглед на свет. Религијско схватање живота код Толстоја постаје „смисао и основа васпитања у најширем значењу“ (Радулашки 2008: 52). Одбацујући тезу о грешној дечјој природи, Толстој истиче да дете када се роди има само добро у себи, да представља идеалан спој лепоте, доброте и праведности. На таквом схватању дечје (људске) природе Толстој је засновао и своју *идеју о љубави и прашињању* као основним средствима васпитања (Малешевић и Тадић, 2012б). Сматрао је да осећање љубави треба да прожима моралне и међуљудске односе. Одатле произилази основни постулат његовог морално-филозофско-религијског система - *Не ојчи се злу!* Сматрао је да противљење злу насиљем противречи закону љубави, јер противљење злу, озлојеђујући грешника, само повећава грех (Радулашки 2008). Према његовом мишљењу, такво схватање одражава вечне моралне законе. У складу с тим, противио се кажњавању деце сматрајући да казна не поправља дете, већ га чини горим и уместо тога залагао се за хуман, љубављу испуњен

однос према деци. Толстој сматра да „наш свет деце – људи простих и независних – мора остати чист од самообмањивања и опасне вере у законитост казне“ (Кросби 1911: 14–15). Био је убеђен да казна не поправља дете, већ га само може учинити горим него што је било. Сматрао је да казне имају лош утицај на децу, јер у њима *буде рђаве стирасии и скривене њороче*. Уместо казни и батина сматра да је најбоље средство за *поправљање* људи и њихових односа праштање. Он пита: „Зар није оправдано то да отклањање мржње буде виши циљ природног рада и то што су праштање и љубав најсигурнија средства за постигнуће добрих резултата.“ (Кросби 1911: 68)

У описаној Толстојевој педагошкој концепцији покушано је да се процес васпитања изврши изостављањем битних (дисциплинских) означитеља идеологије. Шире гледано, реч је о русоистичким начинима образовања, где је основни принцип да се не спутава дететова воља и његова природа. На тај начин, нагласак поструссоистичке традиције у васпитању је на индивидуалности детета. За нас је пак битна чињеница да иницијална идеја оваквог начина васпитања јесте лишавање детета потенцијалних улога којима би га дисциплина (идеологија) одредила (позиционирала) као субјекта у датом систему. Та **наивна представа** да се дете може остварити (или одржати) као индивидуа (у Алтисеровом смислу), биће прамет нашег даљег истрживања.

Идеја о љубави и прашијању, у Толстојевом случају, представља отпор методама васпитања које намеће друштво, оличеним у државним институцијама. Са идеолошког становишта, овај русоистички императив, могао би да се тумачи као отклон од друштвеног механизма интерпелирања. Истина, ту се не ради о потпуном отклону. *Љубав и прашијање* јесу интерпелациони механизми доминантне идеологије (самим тим што су знаци), али та врста интерпелације сама по себи отклања институционалне механизме *казне* (праштање анулира казну), подривајући тако хијерархијско уређење заједнице, што имплицира укидањем означитеља идеологије. Категорија *надзорника* („наставник“) постаје апсурдна у овом случају, осим уколико се не би надзирала нужност праштања. Чак и у том случају „надзорнику би морало бити опроштено његово ненадзирање што би условило неку врсту затвореног круга опроштаја *ad infinitum*“ (Малешевић и Тадић 2012б: 349).

Слобода, на тај начин, постаје жеља за индивидуалношћу. Слобода се јавља као потреба за ослобођењем од означитеља. У педагошкој пракси означитељ „слобода“, представљао би мит о неинтерпелацијском (са само једном идеолошко-интерпелативном одредницом: *слободом*) васпитању. Одустајање од институционалних механизма контроле је покушај бега од идеолошког формирања и иницијације у означитељ те идеологије. Систем надзора одређују идеолошки механизми који контролишу тело, простор и време (в. Фуко 1997: 132–146). Управо ту врсту контроле Толстој жели да одстрани. Сам начин контролисања подразумева конституисање улога у већ интерпелираном систему који држи заједницу на окупу. На тај начин, новим интерпелирањем (стварањем хијерархијских мрежа у датом, већ интерпелираном, систему) учвршћујемо постојећи поредак идеологије произвођењем улога које припремају субјекте за будуће улоге неопходне идеологији. Отуда Толстојево инсистирање на слободи, на рушењу означитељских поредака који би се формирали *шаблонима* и *схемама*. Речју, овде се ради

о одустајању од контроле,¹¹ остављајући *природи* индивидуе да конституише субјекта.¹² Толстојева институција производи субјекте ускраћујући им базичне репресивне означитеље (*надзорник, њоршир* и сл.) редукујући их на, такође, идеолошки означитељ: *слободу*. Толстој каже: „Са собом нико ништа не носи (мисли се на ђаке који иду у школу - Аутори) – ни књиге, ни записнике. Домаћи задатци не задају се. Не само што не носе ништа у рукама, него им није нужно да што год у глави носе. Никакве лекције, ништа што је вечерас казивано, ђак није обавезан да сутра пред учитељем понови. Њега не мучи мисао: како ће изговорити лекцију. Он носи само себе, своју пријемчиву природу и уверење о томе да ће у школи и данас бити онако исто весео као и јуче. Он и не мисли о школском часу док час не почне. Никад никога не опомињу за закашњење...” (Кросби 1911: 8) Размотримо начин на који Толстој пише о устројству јаснопољанске школе. Обратимо пажњу на *негације* које Толстој употребљава да би отклонио потенцијалне означитеље - механизме контроле: „нико ништа не носи“, „не задају се“, „није нужно“, „не мисли“, „никад никога“ итд. Лишимо ове речи свог негативног предзнака и добићемо могућност да рангирамо и оценимо субјекте, добићемо могућност да идеологији учинимо услугу, вршећи класификацију субјеката сходно систему вредности дате идеологије. Речју, добићемо могућност да субјекту *пришијемо* што више ознака чинећи га на тај начин способнијим за извршавање улоге коју му је идеологија наменила.

Ипак, не може побећи од идеолошких означитеља. На крају (или у почетку) он увек постаје субјекат идеологије. Идентификација са означитељем не јавља се као потреба, него као нужност. Чак ће и Толстојев ученик, брижно сакриван од означитеља контроле, нужно на крају постати контролисан од исте те идеологије од чијих механизма надзора се крио. Он ће бити препознат (као *злочинац, земљорадник* и сл.) и на њега ће пасти *клепва идеологије*: биће надзиран, кажњаван и неслободан. Једном речју, биће васпитаван онако како Толстој није планирао. Ипак, овде није реч бегу од идеологије, него о покушају да се у процесу контроле субјеката (контроле која се врши доделом означитеља) број означитеља смањи. На тај начин, сам утицај идеологије постаје мање комплексан. То не значи да тај утицај не постоји, него да је услед мањка означитеља постао слабији. Но стање без означитеља (односно без вишка означитеља) је само привремено. Оно је могуће само у Толстојевој школи (отуд је тај покушај наиван и утопистичан у исто време). Чим се прекорачи праг јаснопољанске (експерименталне) школе тешки и многобројни означитељи идеологије пришивају се субјектима.

Литература

Алтисер 2009: Л. Алтисер, *Идеологија и државни идеолошки апарати*, Лозница: Карпос.
Бурдије и Пасерон 2012: П. Бурдије и Ж. К. Пасерон, Репродукција у образовању, друштву и култури, *Реч - часопис за књижевност и културу, и друштвена питања*, 82/28, Београд, 67–121.

11 Одустајање од контроле не значи ставити се са ону страну идеологије, бити ван ње одустајање значи само бити мање оптерећен означитељима те идеологије. Начелно, уколико је број тих означитеља мањи, утолико је степен слобде већи (што би била семиотичка дефиниција слободе).

12 Овде се не ради о сукобу са идеологијом, то је са из перспективе субјеката немогуће. Чак и одустајање од идеолошких аспеката васпитања (надзор, казна, контрола) производи субјекта дате идеологије.

Вуларт 1985: К. Woolard, Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory, *American Ethnologist*, Arlington, 12/ 4, 738–748.

Голубовић 2006: З. Голубовић, Допринос Пјера Бурдијеа хуманизацији друштвених наука, у: М. Ненадић и И. Спасић (прир.), *Наслеђе Пјера Бурдијеа – йоуке и надахнућа*, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Завод за проучавање културног развитака, 13–23.

Жижек 2002: С. Žižek, *Sublimni objekt ideologije*, Zagreb: Arkzin, Društvo za teorijsku psihoanalizu.

Кристева 1981: Ј. Кристева, Революција у поетском језику, *Трећи програм*, 51, Београд, 89–137.

Кросби 1911: Е. Кросби, *Л. Н. Толстој као учитељ*, Јагодина: Б. И.

Лакан 1983: Ж. Лакан, *Сјиси*, Београд: Просвета.

Малешевић и Тадић 2012а: Н. Малешевић и А. Тадић, Анализа односа између индивидуа и идеологије и улоге васпитно-образовних институција у формирању субјеката дате идеологије, *Педагоџија*, 67/3, Београд, 342–351.

Малешевић и Тадић 2012б: Н. Малешевић и А. Тадић, Школска дисциплина и слобода ученика у концепцији слободног васпитања Лава Николајевича Толстоја, *Иновације у настави*, 25/1, Београд, 57–67.

Радулашки 2008: Љ. Радулашки, *Сабране педагошке студије*, Београд: Филозофски факултет и Православни богословски факултет.

Фуко 1997: М. Фуко, *Надзирајући и кажњавајући*, Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижница Зорана Стојановића.

Хелер 1995: М. Heller, Language Choice, Social Institutions, and Symbolic Domination, *Language in Society*, 24/3, Cambridge, 373–405.

SYMBOLIC DOMINATION AND ANTI-IDEOLOGICAL ACTIONS - REPRESSIVE MECHANISMS OF IDEOLOGICAL INSTITUTIONS AND TOLSTOY'S ATTEMPT TO SET PEDAGOGICAL WORK FREE

Summary

This paper is on the relation between the state (i.e. its ideological apparatus) and the subjects. Institutions of the system enable production of the signifier (signifié), which protect the existing class system. In this way, values are constituted, which become pledge for any further future inequality. Following Bourdieu, we can name those values as a symbolic capital. We are going to see that the processes of pedagogical work are connected to the ideological matrix, which has the aim of maintaining dominant (ideological) order. On the other hand, following the idea of Rousseau of the Tolstoy (*Лев Николаевич Толстой*) type, we are going to discuss attempts of the process of constituting personality (interpretation into the subject, i.e. the process of naming the signifier, which is supposed to be held without repressive pedagogical measures imposed deliberately by the system. This anti-ideological attempt does not mean that Tolstoy rejected ideology (this is going to be proved as impossible, because without ideology, it is impossible to talk about other ideologies), but that he tried to lessen (or totally remove) the system of supervision and punishment upon which repressive mechanism of the system exists. It is going to be proved, that the system of supervision can be relative only with a smaller production of the signifier.

Key words. symbolic domination, ideology, subject, pedagogical work

Aleksandar S. Tadić

Novak M. Malešević

Ivica V. Radovanović